

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-20>

УДК 330.101.541;330.837;330.44;338.43;005.342

Лівінський А.І.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту,
Одеський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2337-3884>

Anatoliï Livinskyi

Odesa State Agrarian University

Мельничук О.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Одеський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2616-0478>

Oksana Melnychuk

Odesa State Agrarian University

Петренко О.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та економіки підприємства,
Одеський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9722-3785>

Olga Petrenko

Odesa State Agrarian University

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

MACROECONOMIC AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT MODEL

Анотація. Метою дослідження є окреслення стану розвитку підприємництва як інституту забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора та структурного аспекту моделі аграрного підприємництва. В результаті вивчення макроекономічних та інституційних аспектів структурних зрушень в розвитку організаційно-економічних форм аграрного підприємництва виявлені тенденції підвищення рівня концентрації виробничих ресурсів в сільському господарстві. Зроблено висновок про багатукладний характер структури аграрного господарювання, особливістю якої є одночасне функціонування різних форм аграрного підприємництва, до яких відносяться фермерські господарства, середні аграрні підприємства приватної форми власності, сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи, великі підприємства корпоративного (холдингового) типу, а також державні підприємства. Визначені основні переваги та недоліки форм аграрного підприємництва.

Ключові слова: аграрне підприємництво, модель аграрного підприємництва, інституціональні трансформації, багатукладність.

Abstract. The purpose of the study is the determination of the state of entrepreneurship development as an institution for ensuring the effective development of the agrarian sector and the structural aspect of the agrarian entrepreneurship model. The enterprise in the agrarian sector of the economy is considered as one of the institutions of the gradual development of agrarian production on an innovative basis, as an instrument of structural restructuring and stimulation of transformational changes in the process of adaptation of agriculture to the conditions of the market economy. The study examines macroeconomic and institutional aspects of structural challenges in the development of organizational and economic forms of agrarian entrepreneurship. Additionally, it highlights trends such as the increasing concentration of production resources in agriculture. A conclusion is made about the complexity of agrarian management structures in the modern period. A feature of the modern model of agrarian entrepreneurship is the simultaneous functioning of various forms, which include farms, medium-sized privately owned agricultural enterprises, agricultural production and service cooperatives, large enterprises of the corporate (holding) type, as well as state enterprises. Furthermore, the study identifies the primary advantages and disadvantages of various forms of agrarian entrepreneurship. The article proves that the prospects of agrarian entrepreneurship in the conditions of modern institutional transformations are connected with the preservation of its existing forms, their support and approval, because the rational structure of the agricultural sector, according to the theory of multiple systems, is formed by the equal development of different systems that complement one another. The model of agrarian entrepreneurship will be determined by the strategy of the national agrarian policy, the totality of the action of global and national macroeconomic factors, and the effectiveness of the management of economic entities.

Keywords: agrarian entrepreneurship, model of agrarian entrepreneurship, institutional transformations, complexity.

Постановка проблеми. Аграрне підприємництво в умовах сучасних трансформацій є визначальним фактором забезпечення продовольчої безпеки, сталого економічного зростання та соціальної стабільності. Суб'єкти аграрного підприємництва відіграють важливу роль у формуванні валового внутрішнього продукту, поставках на внутрішній та зовнішній ринки конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, створенні робочих місць та соціальному розвитку сільських територій. Модель аграрного підприємництва в Україні є багатогранною системою, що базується на різноманітних економічних укладах, гармонійне поєднання яких має сприяти раціональному використанню ресурсного потенціалу аграрного сектора, його соціально-економічному піднесенню та економічній ефективності. Тому дослідження структурних зрушень моделі аграрного підприємництва, ключовими інституціональними аспектами якої є його ресурсне забезпечення, організаційно-економічні форми та управлінські механізми на макро-та мікрорівнях представляється актуальним з огляду на виклики, пов'язані з ризиками скорочення сільськогосподарського виробництва під час війни, погіршення демографічної ситуації в селах, загострення екологічних проблем та необхідністю повоєнної модернізації аграрного сектора з урахуванням новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У інституціональному аспекті підприємництво в аграрному секторі економіки трактується вченими-економістами як один із інститутів поступового розвитку аграрного виробництва на інноваційній основі, як інструмент структурної перебудови та стимул трансформаційних змін в процесі адаптації сільського господарства до умов ринкової економіки.

Аналітика стосовно формування підприємницьких структур аграрного сектора за організаційно-правовими формами дозволила вченим виділити чотири уклади національної моделі аграрного підприємництва, які узагальнені у працях економістів Національного центру «Інститут аграрної економіки» та охоплюють наступні види укладів: приватно-фермерський, корпоративний, державний та сімейний [1, с. 12; 2].

При цьому аграрне підприємництво як елемент інституціонального середовища, на думку Маліка М.Й., Шпикуляка О.Г., Супруна О.М., поки що не є економічно відповідальним та характеризується демотиваційними умовами з огляду на переважаючий розподіл аграрної ренти не на користь власника-орендодавця сільськогосподарських угідь [3]. Це вказує на актуальність дослідження інституціонального аспекту розвитку аграрного підприємництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення літературних джерел свідчить про те, що дослідниками розроблені теоретичні, методологічні та прикладні аспекти розвитку аграрного підприємництва. Водночас, динамічні зміни сьогодення в економічній, соціальній, воєнно-політичній, екологічній, кліматичній сферах, а також потреба задовольняти зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію обумовлюють необхідність поглибленого дослідження макроекономічних та інституціональних аспектів моделі розвитку аграрного підприємництва в цільній єдності.

Метою статті є окреслення стану розвитку підприємництва як інституту забезпечення ефективного розвитку аграрного сектора та структурного аспекту моделі аграрного підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо Господарським Кодексом України підприємництво визначається як вид економічної діяльності та як самостійна, безпосередня і здійснювана на власний ризик підприємця діяльність з метою отримання економічного і соціального ефекту [4].

Інституціональні трансформації обумовили формування багатокладної моделі національного аграрного підприємництва, що проявляється у різноманітті його організаційно-правових форм та вимагає аналізу структурної побудови аграрного сектора за цією ознакою.

Згідно підходу, застосованому академіком Андрійчуком В.В., який підкреслював, що аграрне підприємництво є складною соціально-виробничою системою та запропонував при виділенні окремих укладів враховувати такі сутнісні ознаки, як форма власності та організаційно-правова форма підприємництва, суб'єкти власності, тип виробничих відносин. Запропонована академіком Андрійчуком В.Г. українська модель аграрного підприємництва має ґрунтуватись на рівноправному розвитку п'яти укладів (табл. 1).

Ступінь представлення цих укладів в аграрному підприємстві як інституційному елементу характеризує аналітика щодо кількості господарюючих суб'єктів підприємництва та їх динаміки за період трансформації інституційного середовища до ринкового типу. Спостереження, що здійснюються Державною службою статистики, характеризують стійку тенденцію загальної кількості юридичних осіб в економіці України в абсолютному виразі до зростання. З поміж суб'єктів господарювання в аграрному секторі статистичні спостереження останніх років виділяють фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи, динаміка кількості яких представлена у таблиці 2.

Таблиця 1 – Типи укладів у сформованій національній моделі аграрного підприємництва

Тип укладу аграрного підприємництва	Ознаки укладу
1. Приватно-селянський	Домашні господарства
2. Фермерський	Сімейний уклад у фермерських господарствах родинного типу та одноосібних фермерських господарствах орендного типу
3. Корпоративно- приватний	Самостійні корпоративні аграрні підприємства (акціонерні товариства, господарські товариства різного типу)
4. Великотоварний корпоративний	Аграрні та агропромислові холдинги
5. Державний	Державні аграрні підприємства

Джерело: узагальнено за [5, с. 107]

Таблиця 2 – Динаміка кількості юридичних осіб в економіці України та підприємств організаційно-правових форм аграрного сектора*

Організаційно-правові форми підприємств	Роки					2023 р. до 2019 р., %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Загальна кількість юридичних осіб, одиниць	1298435	1350627	1395448	1437009	1464953	112,8
Фермерські господарства, одиниць	45654	46929	47803	48868	49567	108,6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи, одиниць	1005	1009	1000	1001	988	98,3
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, одиниць	1207	1270	1279	1274	1262	104,6

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики [6, с. 175]

Дані таблиці демонструють позитивну динаміку кількості фермерських господарств як основної організаційно-правової форми підприємництва в аграрному секторі. В абсолютному виразі кількість фермерських господарств зросла з 45,6 тис. одиниць у 2019 році до 49,5 тис. одиниць у 2023 році. Базисний темп зростання становив 108,6 %.

Кількість підприємств кооперативної форми становила незначну частину юридичних осіб, що функціонують в економіці країни. Якщо кількість виробничих кооперативів на протязі досліджуваного періоду зменшилася на 1,7%, то кількість обслуговуючих кооперативів зросла з 2019 року на 4,6 %. Це характеризує позитивні зміни в інституційному середовищі, що сприяли поширенню даної організаційно-правової форми підприємництва.

Стан і розміри підприємництва в аграрному секторі в значній мірі обумовлені площею землекористування підприємств. За даними статистичних спостережень Державної служби статистики, у 2019 році в аграрному секторі переважали підприємства з площею землекористування від 20 до 50 га, які становили 27,1 % від загальної кількості підприємств аграрного сектора, які мають земельні угіддя (табл. 3).

Другу сходинку за кількістю підприємств в даному розподілі займали ті, що мали у власності та користуванні земельні угіддя в межах від 100,1-500,0 га. На третьому місці було 4778 підприємств, які мали в обробітку від 50,1 до 100,0 га сільськогосподарських угідь.

Вказані категорії підприємств в загальному підсумку користувалися 13,1% сільськогосподарських угідь. Найбільша частка (43,5%) сільськогосподарських угідь приходилася на 4181 підприємств з площею земель від 1000,1 до 5000,0 га. Понад 33 відсотка загальної площі сільськогосподарських угідь приходилося на найменшу чисельність (1,5%) підприємств, що обробляли 5000,1 і більше гектарів.

Порівняльний аналіз аналогічних даних за 2023 рік вказує на зменшення як кількості підприємств на 22,2%, так і загальної площі сільськогосподарських угідь – на 14,1%, що відбулося переважно від впливом війни, в наслідок якої окупована значна частина території, виведено із обороту землі сільськогосподарського призначення, скоротилася чисельність суб'єктів аграрного підприємництва (табл. 4).

Вивчення структурних зрушень за 2019–2023 рр. засвідчує, що у 2023 році відбулись зміни у бік підвищення концентрації площі сільськогосподарських угідь в певних категоріях аграрного підприємництва за розмірами земельної площі. Якщо в 2019 році переважала група підприємств з площею землекористування в межах 20,1-50,0 га, то у 2023 р. від 100 до 500 га.

При цьому їх частка в загальній площі сільськогосподарських угідь зросла з 9,4 до 11,3 відсотків. При скороченні кількості підприємств з земельним банком 1000,1-5000,0 гектарів з 4181 до 4035 одиниць, їх питома вага зростає на 2,5 відсоткових пункти в загальній кількості підприємств, а їх частка в обсягах

Таблиця 3 – Розподіл суб'єктів аграрного підприємництва України за площею земельних угідь у власності та користуванні станом на 2019 рік

Групи підприємств за площею землекористування	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	до загальної кількості, %	тис. га	% до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя, у тому числі площею, га:	38523	100,0	20113,6	100,0
до 5,0	2457	6,4	7,9	0,0
5,1-10,0	2200	5,7	17,2	0,1
10,1 -20,0	3518	9,1	54,5	0,3
20,1-50,0	10440	27,1	393,6	2,0
50,1 -100,0	4778	12,4	345,4	1,7
100,1-500,0	7717	20,0	1890,2	9,4
500,1-1000,0	2672	6,9	1918,6	9,5
1000,1-5000,0	4181	10,9	8722,9	43,5
5000,1 і більше	560	1,5	6763,3	33,5

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики [7, с. 284]

Таблиця 4 – Розподіл суб'єктів аграрного підприємництва України за площею земельних угідь у власності та користуванні станом на 2023 рік

Групи підприємств за площею землекористування	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	до загальної кількості, %	тис. га	% до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя, у тому числі площею, га:	29991	100,0	17279,7	100,0
до 5,0	355	1,2	1,4	0,0
5,1-10,0	1143	3,8	8,9	0,1
10,1 – 20,0	2113	7,1	32,8	0,2
20,1-50,0	6763	22,6	249,9	1,4
50,1 -100,0	4227	14,1	306,3	1,8
100,1-500,0	8122	27,1	1951,7	11,3
500,1-1000,0	2735	9,1	1957,7	11,3
1000,1-5000,0	4035	13,4	8384,3	48,5
5000,1 і більше	498	1,6	4386,7	25,4

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики [6, с. 132]

земельних угідь за період дослідження збільшується з 43,5% до 48,5%.

В цілому аналітичні показники, що відображають зміни в структурі груп підприємств за площею землекористування засвідчують, що понад 70% сільськогосподарських угідь знаходиться в користуванні підприємств, що мають 1000,1-5000,0, а також 5000,1 і більше гектарів.

Таким чином, аграрні перетворення в Україні в даний час продовжують перебувати на етапі капіталізації, який характеризується процесом концентрації земельних ресурсів і виробництва та відбувається шляхом акумуляції підприємницькими структурами власних доходів і залученням у їх кругообіг. Результатом цього етапу є збільшення частки підприємницьких структур, які мають можливості щодо використання великих площ сільськогосподарських угідь, формування значного ресурсного потенціалу, спрямування його використання на модернізацію виробництва, інноваційний розвиток та формування власної ринкової і логістичної інфраструктури.

Водночас, при існуючих трансформаціях зберігається багатоукладний характер структури аграрного господарювання, особливістю якої є одночасне функціонування різних форм аграрного підприємництва, до яких відносяться фермерські господарства, середні аграрні підприємства приватної форми власності, сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи, великі підприємства корпоративного (холдингового) типу, а також державні підприємства. Кожна із цих форм має свої переваги та недоліки.

Фермерські господарства, що функціонують на засадах приватної власності на землю та засоби виробництва, є найпоширенішим типом аграрного підприємництва у ринкових умовах. Фермерські господарства, які орієнтуються переважно на працю членів родини, є достатньо адаптивними до ринкових змін завдяки гнучкості управління, але нерідко мають проблеми, пов'язані з обмеженістю фінансових ресурсів та доступом до інновацій.

Середні аграрні підприємства приватної форми власності є юридичними особами, функціонують на засадах приватної власності, створюються в різних

організаційно-правових формах. Як крупнотоварні постачальники основних видів продукції рослинництва та тваринництва, вони відіграють важливу роль у формуванні продовольчої безпеки держави та нарощуванні її експортного потенціалу, забезпеченні харчової промисловості сировиною, насиченні ринку широким асортиментом продукції. Проблемами діяльності середніх аграрних підприємств приватної форми власності як організаційних утворень є те, що їх організаційні структури управління є нерідко громіздкими, допускають нераціональний розподіл функцій між працівниками апарату управління, потребують постійної модернізації з урахуванням змін ринку. Їх економічний механізм як підприємницьких структур, що використовують найману працю, не завжди є соціально збалансованим в частині мотивації праці і розподілу прибутку.

Сільськогосподарські кооперативи, що мають виробниче або обслуговуюче спрямування господарської діяльності, впливають на розвиток аграрного сектору, сприяючи об'єднанню ресурсів та підвищенню ефективності діяльності малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. Сільськогосподарські кооперативи є формою аграрного підприємництва, яка базується на принципах добровільного об'єднання, спільності економічних інтересів учасників кооперативу та демократичності управління. Основними недоліками сільськогосподарських кооперативів як організаційної форми аграрного підприємництва є труднощі управлінського характеру, що пов'язані з розбіжностями інтересів членів кооперативу при прийнятті рішень. Рівень мотивації учасників кооперативу в спільній діяльності може відрізнятись, що проявляється в нерівномірності вкладу його членів та розподілі доходів. Це, в свою чергу, може породжувати конфліктні ситуації, що ускладнює функціонування організації.

Великий бізнес у сільському господарстві представлений аграрними корпораціями, агрохолдингами чи інтегрованими компаніями. Ця форма аграрного підприємництва вирізняється масштабним виробництвом, застосуванням інноваційних технологій, залученням професійного менеджменту та вертикальною інтеграцією (виробництво, переробка, збут). Висока

капіталомісткість та доступ до інвестицій забезпечують стабільність. Проте діяльність крупних корпорацій може призводити до монополізації ринку та поглинання інших суб'єктів аграрного бізнесу.

Державні підприємства займають меншу частку аграрного виробництва країни. Проте їх роль має стратегічне значення з точки зору науково-дослідної роботи щодо селекції нових сортів, розвитку племінного тваринництва, інновацій в агротехнологіях. Державні аграрні підприємства також орієнтовані на забезпечення соціальних функцій щодо розвитку сільських регіонів, збереження робочих місць. Проте результати їх виробничо-господарської діяльності часто мають низьку економічну ефективність через відсутність стимулів до підвищення продуктивності.

Крім окреслених форм аграрного підприємництва, в сільському господарстві ще існує такий економічний уклад як приватно-селянський у вигляді особистих селянських господарств, що передбачають ведення господарської діяльності, яка проводиться членами родини для забезпечення споживчих потреб сім'ї завдяки виробництву та переробці сільськогосподарської продукції, її продажу та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства [8]. Такі господарства, як правило, ведуть різноманітну господарську діяльність в рамках обмежених розмірів присадибних ділянок, займаючись вирощуванням овочів, фруктів, винограду, баштанних, а також утриманням певних видів сільськогосподарських птахів та тварин. Серед них зустрічаються і господарства, що мають певну спеціалізацію (овочівництво, виноградарство, садівництво та ягідництво, бджільництво, козівництво, птахівництво, виробництво і переробка молока, сільський зелений туризм, тощо). В цілому особисті селянські господарства відрізняються раціональним використанням наявних ресурсів та відіграють важ-

ливу соціально-економічну роль, бо суттєво впливають на забезпечення населення окремими продуктами харчування, сприяють зайнятості сільських мешканців та підтримують сільські території. До основних їх недоліків відносяться низький рівень технічного оснащення, великі витрати ручної праці, обмеженість доступу до агротехнологій і ринків збуту, проблеми залучення кредитів та інвестицій, тощо. Незважаючи на те, що діяльності особистих селянських господарств притаманні окремі риси підприємництва (самостійність, ініціативність, ризикованість), їх, на нашу думку, не слід відносити до форм аграрного підприємництва, оскільки головним мотивом ведення їх діяльності не є отримання підприємницького доходу і прибутку.

Висновки. Вивчення макроекономічних та інституційних аспектів структурних зрушень в розвитку організаційно-економічних форм аграрного підприємства вказує на тенденції підвищення рівня концентрації виробничих ресурсів в сільському господарстві, що проявляється в зростанні питомої ваги підприємницьких організацій, які мають можливості щодо використання значних площ земель сільськогосподарського призначення, нарощуванні потужного виробничого потенціалу, спрямування його використання на удосконалення виробництва на засадах інноваційного розвитку та адаптації до вимог ринку. Перспективи аграрного підприємництва в умовах сучасних інституціональних трансформацій пов'язані з збереженням існуючих його форм, їх підтримкою і утвердженням, бо раціональна структура аграрного сектора згідно теорії багатуокладності формується завдяки рівноправному розвитку різних укладів, що доповнюють один одного. Майбутнє кожного з них визначатиметься стратегією національної аграрної політики, сукупністю діючих глобальних та національних макроекономічних факторів, результативністю менеджменту суб'єктів господарювання.

Бібліографічний список:

1. Малік М.Й., Шпикуняк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_2_3
2. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10–14.
3. Малік М.Й., Шпикуняк О.Г., Супрун О.М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Випуск 1(49). Т. 2. С. 32–37. URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/136901>
4. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
5. Андрійчук В.Г. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти. Монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
6. Статистичний щорічник України за 2023 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u
7. Статистичний щорічник України за 2019 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf
8. Про особисте селянське господарство. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст. 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

References:

1. Malik M.Y., Shpykuliak O.H. (2017). Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsionalnykh transformatsii. *Ekonomika APK*. № 2. S. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_2_3
2. Lupenko Yu.O. (2012). Formuvannia perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva Ukrainy. *Ekonomika APK*. № 11. S. 10–14.
3. Malik M.I., Shpykuliak O.H., Suprun O.M. (2017). Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarnomu sektori: makroekonomichnyi aspekt. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Ekonomika*. Vypusk 1(49). T.2. S. 32–37. URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/136901>
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
5. Andriichuk V.H. (2017). Kontsentratsiia v ahrarnii sferi ekonomiky: problemni aspekty. Monohrafiia. Kyiv: KNEU. 303 s.
6. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2023 rik. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u

7. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik. Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf

8. Pro osobyste selianske hospodarstvo. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 29. st.23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024